

СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї ЯК НАУКИ

Posvistak O.A. The formation of psychology of family as a science / O.A. Posvistak // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 564–573.

О.А. Посвістак. Становлення психології сім'ї як науки. У статті на основі аналізу наукових джерел та літератури встановлено, що психологія сім'ї як наука почала зароджуватися з середини 50-х рр. ХІХ ст.

Доведено, що становлення психології сім'ї як науки відбувалося поступово, окремі аспекти психології сімейних відносин вивчалися в межах таких напрямів: еволюціоністського, функціонального, етологічного, емпіричного та наукового. У статті розкрито шість концептуальних підходів стосовно аналізу сім'ї та її ролі в суспільстві: психоаналітичний, соціологічно-футурологічний, фамілістичний, культурологічний, гендерний, соціально-філософський та охарактеризовані підходи до вивчення сім'ї, виділені Р. Хіллом: інституційно-історичний (еволюціонізм); структурно-функціональний; інтеракціоністсько-рольовий, символічний інтеракціонізм; ситуаційно-психологічний; дивелопментаністський (оснований на розвитку життєвого циклу сім'ї).

Встановлено, що систематичне вивчення сімейної психології було започатковане наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ століття. Бурхливе зростання кількості досліджень в цій сфері призвело до того, що у 60 – 70-х роках ХХ століття велися активні дискусії про можливість виокремлення проблем сім'ї в окрему науку. Показано, що на сучасному етапі психологія шлюбно-сімейних стосунків розвивається в контексті вирішення завдань профілактики нервових і психічних захворювань, а також – проблемного сімейного виховання. Встановлено, що новим напрямком у розвитку психології сімейних стосунків є розробка її методологічних засад, опора на які дозволяє уникнути фрагментарності, випадковості, інтуїтивності.

Ключові слова: психологія сім'ї, сім'я, сімейні відносини, концептуальний підхід, методологічні засади.

О.А. Посвістак. Становление психологии семьи как науки. В статье на основе анализа научных источников и литературы установлено, что психология семьи как наука начала зарождаться с середины 50-х гг. ХІХ века.

Доказано, что становление психологии семьи как науки происходило постепенно, изучение психологии семейных отношений происходило в рамках таких направлений: эволюционистского, функциональ-

ного, етологического, эмпирического и научного. В статье раскрыты шесть концептуальных подходов к анализу семьи и её роли в обществе: психоаналитический, социологически-футурологический, фамилистичный, культурологический, гендерный, социально-философский и охарактеризованы подходы к изучению семьи, выделенные Р. Хиллом: институционально-исторический, структурно-функциональный; интеракционистско-ролевой, символический интеракционизм; ситуационно-психологический; дивелопментанистский.

Установлено, что систематическое изучение семейной психологии началось в конце 20-х – начале 30-х годов XX века. Рост количества исследований в этой сфере привёл к тому, что в 60 – 70-х годах XX века велись активные дискуссии о возможности выделения проблем семьи в отдельную науку. На современном этапе психология семейных отношений развивается в контексте решения задач профилактики нервных и психических заболеваний, а также – проблемного семейного воспитания. Показано, что новым направлением в развитии психологии семейных отношений является разработка её методологических основ, опора на которые позволяет избежать фрагментарности, случайности, интуитивности.

Ключевые слова: психология семьи, семья, семейные отношения, концептуальный подход, методологические основы.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією із сфер психологічних знань є психологія сім'ї, яка покликана розкрити психологічні особливості сімейно-шлюбних стосунків, об'єктивні і суб'єктивні умови їх розвитку та впливу на соціалізацію індивіда [8]. Варто зазначити, що у сучасних умовах феномен сім'ї, суперечності, які викликані характером та спрямованістю її змін, набувають особливої актуальності і все більше перетворюються на одну з найгостріших соціальних проблем глобального масштабу, вирішення якої висуває складні завдання перед дослідниками. Однак, незважаючи на низку досліджень, спектр питань, пов'язаний із аналізом проблематики сім'ї, залишається актуальним з огляду на постійні зміни у соціумі, які відбуваються в площині права, культури, політики, релігії, економіки. Потреба осмислення є відкритою через відсутність системних наукових досліджень, в яких було б узагальнено існуючі підходи до розгляду закономірностей розвитку сім'ї [2; 4]. Звідси виникає потреба у вивченні проблеми становлення психології сім'ї як сфери наукових знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Вивчення сім'ї широко представлене у психологічній літературі науковцями-психологами: А. Варга, Л. Лічко, А. Ейдемилер.

Різні аспекти впливу глобалізації на сім'ю висвітлені у роботах У. Бека, Д. Бела, Ю. Габермаса, М. Кастельса, Т. Нобля, Т. Парсонса, К. Слан, К. Слечкі [2]. Загалом, процес становлення психології сім'ї розкритий фрагментарно, відсутнє цілісне дослідження даної проблеми.

Метою статті є визначення основних етапів становлення психології сім'ї як науки та узагальнення різних концептуальних підходів, в межах яких розглядалася дана проблема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологія сім'ї як наука почала зароджуватися з середини 50-х рр. XIX ст.: з'явилися теорії, що пояснюють функціонування сім'ї як системи, мотиви вступу молоді в шлюб, що розкривають особливості подружніх і батьківсько-дитячих стосунків, причини сімейних конфліктів, зрад і розлучень. Становлення психології сім'ї як науки відбувалося поступово [5; 8; 10]. Окремі аспекти психології сімейних відносин розглядалися в межах таких напрямів:

1. **Еволюційний.** Еволюціонізм торував шлях у науку, борючись з ідеєю початкової даності патріархальної сім'ї. П. Сорокін указує на головні положення еволюційного підходу [9, с. 75]: майже в усіх досліджених народів спорідненість по матері передувала спорідненості по батьку; на первинному рівні статевих відносин, нарівні з тимчасовими моногамічними стосунками, панує широка свобода шлюбних стосунків; еволюція шлюбу перебувала в поступовому обмеженні цієї свободи статевого життя; еволюція шлюбу полягала в переході від групового до індивідуального.

Згідно з теорією еволюціонізму сімейні відносини розвиваються у прогресивному напрямі: від нижчих форм до вищих. При цьому підкреслювалася їх соціальна обумовленість, історична визначеність і репрезентованість у сімейній життєдіяльності і системі спорідненості. У зв'язку із цим А. Антонов називає даний підхід концепцією інваріантності сім'ї. Суть його зводиться до того, що люди завжди будуть одружуватися, народжувати дітей і тим самим брати участь у споріднено-сімейних відносинах. У рамках еволюційного підходу відома й інша точка зору, пов'язана з трактуванням сімейних відносин через призму занепаду культури і суспільства. Її прихильники наголошують на негативних тенденціях у розвитку сімейних відносин: ослаблення союзу між батьками і дітьми, чоловіками і жінками, розпад родинного господарства [7, с. 29].

2. **Функціональний підхід.** Згідно з функціональним підходом сімейні відносини є похідними від способу життя сім'ї,

зумовлені соціокультурними функціями сім'ї і будуються на системі соціокультурних ролей, пов'язаних зі шлюбом, спорідненістю і батьківством. Родоначальник структурно-функціонального напрямку вивчення сім'ї Е.Дюркгейм сконцентрував зусилля наукових пошуків на механізмах згуртованості сім'ї, ролі кожного члена сім'ї в сімейному житті, на взаємозв'язку розлучень і самогубств. Він звернув увагу на те, що низка сімейних функцій змінюється і навіть втрачається під впливом урбанізації. Функціоналізм визнає шлюбні відносини лише у разі появи вагітності і народження дитини. У функціональному підході, на відміну від еволюціоністського, ключовим моментом виступає проблема відповідальності, яка розуміється вузько у внутрішньосімейних відносинах і широко у контексті суспільних відносин [12, с. 21].

3. Біологічний (етологічний підхід). Зародження цього напрямку можна пов'язати з появою книги Ч. Дарвіна «Походження людини і статевий добір». Представники підходу оперують переважно методами порівняльної етології, розбираючись у прихованих, інстинктивних основах поведінки людини. Прихильники етологічного підходу відкидають проміскуїтет як початкову форму шлюбних відносин, тому що це суперечить інстинктивній потребі дітей мати батьків і материнському (батьківському) інстинкту дорослих.

Згідно з етологічним підходом історичний період застав людство з чотирма системами шлюбних відносин [7, с. 30]: груповим шлюбом; полігінією; поліандрією; моногамією. Етологи констатують природний характер усіх перерахованих форм шлюбно-сімейних відносин та їхню мінливість. З біологічної позиції різноманіття шлюбно-сімейних відносин – це дивний факт, тому що шлюбна система – видова ознака і являє собою константу. Незвичайність етологічного аспекту полягає у припущенні початкової моногамності предків людини, ствердженні того, що в подальшому на якомусь етапі еволюції предки людини повернулися до групового шлюбу. У межах етологічного підходу виявлена кардинальна різниця у біологічних мотивах шлюбної поведінки двох статей, відкрито явища інверсії домінування в період шлюбних відносин, явище гіперсексуальності людини тощо [12, с. 22].

4. Емпіричний підхід. Сім'я розглядається як мала соціальна група зі своєю історією виникнення, функціонування і розпаду. Сімейні відносини будуються на емоційній близькості членів сім'ї, на їх потребах і потягах. Родоначальник емпіричного

підходу Ф. Ле Пле вважав, що спонтанна стійкість сім'ї під час зміни поколінь досягається завдяки схильності до солідарності і згуртованості. Він широко використовував аналіз бюджету сім'ї як якісного вираження різноманіття внутрішньосімейного функціонування і мікросередовища сім'ї, організація якої залежить від структурних змін сімейних відносин, пов'язаних із вихованням дітей. Вчений наголошував на нестабільному характері сімейних відносин під тиском індустріалізації і звертав увагу на ослаблення батьківського авторитету [4].

5. Науковий підхід. Цей напрямок має право на існування, хоча можна піддати сумніву його назву. Сімейні відносини розглядаються у взаємозв'язку особистості і суспільства. До його творців і прихильників відносять В.Джемса, Ч.Кулі, У.Томаса, Ф.Знанецького, Ж.Піаже, З.Фрейда та ін. Міжособистісні відносини, «я і інший», значущий характер близьких відносин, сім'я як єдність взаємодіючих особистостей – ключові моменти теорій сцієнтичної соціально-психологічної спрямованості [12, с. 25].

Крім перерахованих підходів до історії вивчення психології сімейних відносин, вчені виділяють чимало інших. Вагомий внесок в аналіз теоретичних схем і концепцій дослідження сім'ї зробив американський соціолог Р.Хілл. На його думку, існує принаймні п'ять підходів до вивчення сім'ї [7, с. 32]: інституційно-історичний; структурно-функціональний; інтеракціоністсько-рольовий, символічний інтеракціонізм; ситуаційно-психологічний; дивелопментаністський. Перші два підходи орієнтовані на вивчення сім'ї по ролі і функціях, які виконують у суспільстві, а також динаміки сімейних структур і їх соціальних наслідків. Три наступні зводяться до теорії соціальної поведінки особистості і груп.

У дослідженнях, присвячених проблемам сім'ї, простежуються основні етапи її еволюції: майже у всіх народів спорідненості по матері передувала спорідненості по батькові, на первинній щаблі статевих відносин поряд із тимчасовими моногамними зв'язками панувала широка свобода шлюбних стосунків, поступово свобода статевого життя обмежувалася, зменшувалася кількість осіб, які мають шлюбне право на ту чи іншу жінку (чи чоловіка), динаміка шлюбних відносин в історії розвитку суспільства полягала в переході від групового шлюбу до індивідуального.

Вчені [8, 10] виділили шість концептуальних підходів стосовно аналізу сім'ї, які дозволяють по-різному оцінювати її природу та сутність.

Прихильниками першого концептуального психоаналітичного підходу (З. Фрейд, Е. Еріксон) сім'я в цілому оцінюється негативно як така інституція, яка, нав'язуючи людині настанови і норми, викликає як особисті психологічні проблеми, так і соціальні негаразди, поява ж всіх соціальних проблем пов'язується з репресивною сімейною функцією батьків по відношенню до дітей, причому у зв'язку з цивілізаційним поступом людства відбувається істотне накопичення суспільних конфліктів і дисгармоній.

Соціологічно-футурологічний концептуальний підхід (Е. Тьоніс, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, О. Харчев, Н. Смелзер, Е. Тофлер та ін.) акцентує увагу на соціальних відносинах, які не залежать від біологічної природи людини, від її психічної діяльності, від індивідуальних особливостей особи. Прихильники напрямку вивчають сім'ю як первісну групу взаємодіючих особистостей та як інституцію, роблять соціологічний аналіз еволюції сімейно-родинних стосунків і позитивно оцінюють зміну форм сім'ї.

Прихильники фамілістичного концептуального підходу (О. Антонов, В. Борисов, Ф. Фукуяма та ін.) не погоджуються з оцінками прибічників соціологічного підходу щодо стану і перспектив розвитку сім'ї і вважають, що сім'я як соціальний інститут проходить в своєму історичному розвитку визначений відрізок часу від періоду виникнення традиційної сім'ї до стадії розквіту цивілізації, яка базується на патріархальному типі сім'ї, а потім відбувається занепад і кризи.

Авторами культурологічного концептуального підходу (Л. Уайт, Б. Малиновський тощо) феномен сім'ї розглядається у взаємодії з культурою: культурні інститути регулюють традиції та культурні потреби сім'ї, а вона, у свою чергу, може сприяти або гальмувати розвиток культури, руйнування сім'ї може привести до порушень у системі соціальних взаємодій.

Прихильники гендерного концептуального підходу (С. Боуар, Б.Фрідан, Д. Грімшоу, Г. Брандт) основною діючою силою суспільного розвитку вважають відносини чоловіка та жінки, причому чоловіки розглядаються як соціально привілейована, а жінки – як соціально підкорена стать. Найбільш активно гендерну проблематику розробляє фемінізм.

Шостий концептуальний підхід – соціально-філософський, акумулює запропоновані підходи (передусім фамілістичний, культурологічний, гендерний), акцентуючи увагу, однак, на

сім'ї як соціальній системі, як специфічну форму соціальної життєдіяльності людства [10].

Загалом, систематичне вивчення сімейної психології було започатковане наприкінці 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст. Зростання кількості досліджень в цій сфері призвело до того, що у 60–70-х роках велися активні дискусії про можливість виокремлення проблем сім'ї в окрему науку. За свідченнями дослідників [10] з початку свого виникнення психологія сім'ї вивчала закономірності виникнення, становлення й руйнування родини як специфічної малої соціальної групи, умови та механізми її функціонування, особистісні та соціально-психологічні чинники, що зміцнюють або дестабілізують шлюб. Багато уваги психологія сім'ї приділяла питанням статеврольового виховання молоді, формуванню сімейної мотивації, психологічним аспектам сексуальних стосунків, взаємоадаптації шлюбної пари, їхній психологічній сумісності. Психологічному аналізу підлягали різні аспекти сімейного життя: витоки утворення сім'ї; формування готовності до шлюбу й подружніх стосунків; загальні тенденції розвитку сім'ї, особливості шлюбно-сімейних міжособистісних взаємин та інші соціально-психологічні проблеми. На сучасному етапі психологія сімейних стосунків розвивається в контексті вирішення завдань профілактики нервових і психічних захворювань, а також – проблемного сімейного виховання. Новим напрямком у розвитку психології сімейних стосунків є розробка її методологічних засад, опора на які дозволяє уникнути фрагментарності, випадковості, інтуїтивності. Відповідно до основного методологічного принципу системності, сімейні стосунки являють собою структуровану цілісність, елементи якої взаємопов'язані, взаємообумовлені.

Висновки. Сім'я як соціальний інститут завжди була у центрі уваги дослідників. Окремі аспекти психології сімейних відносин вивчалися в межах таких напрямів: еволюціоністського, функціонального, етологічного, емпіричного та наукового. Можна також виділити шість концептуальних підходів стосовно аналізу сім'ї та її ролі у суспільстві: психоаналітичний, соціологічно-футурологічний, фамілістичний, культурологічний, гендерний, соціально-філософський. Вагомий внесок в аналіз теоретичних схем дослідження сім'ї зробив американський соціолог Р.Хілл, виділивши інституційно-історичний; структурно-функціональний; інтеракціоністсько-рольовий, символічний інтеракціонізм; ситуаційно-психологічний; дивелопментаністський підходи вивчення сім'ї. Систематичне вивчення сімейної психо-

логії було започатковане наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ ст. Зростання кількості досліджень у цій сфері призвело до того, що з 60 – 70-х роках велися активні дискусії про можливість виокремлення проблем сім'ї в окрему науку. На сучасному етапі психологія сімейних стосунків розвивається в контексті вирішення завдань профілактики нервових і психічних захворювань, а також – проблемного сімейного виховання. Новим напрямком у розвитку психології сімейних стосунків є розробка її методологічних засад, опора на які дозволяє уникнути фрагментарності, випадковості, інтуїтивності.

Перспективним у подальшому видається психологічний аналіз всіх сфер психології сімейних стосунків, використання експериментальних методик у вивченні сім'ї.

Список використаних джерел

1. Білоножко Є. Шлюбно-родинні взаємини як об'єкт філософського осмислення: автореф. дис. ... канд. філ. наук ; 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Є. Білоножко – К., 2010. – 218 с.
2. Голод С. Моногамная семья: кризис или эволюция? / С. Голод // Социально-политический журнал. – 1995. – № 6. – С. 74–87.
3. Голод С. Семья и брак: историко-социологический анализ / С. Голод. – СПб. : Петрополис, 1998. – 271 с.
4. Дружинин В. Психология семьи / В. Дружинин – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 208 с.
5. Эйдемиллер Э. Семейная психотерапия : [Электронный ресурс] / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – Ленинград : Медицина, 1989. – 192 с.
6. Корольчук М. С. Психологія сімейних взаємин / М. С. Корольчук. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 296 с.
7. Поліщук В. М. Психологія сім'ї. – 2-ге вид. / В. М. Поліщук, Н. М. Ільїна, С. А. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2009. – 281 с.
8. Потапчук Н. Виникнення психології сім'ї / Н. Потапчук // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2014. – №4. – С. 465–478.
9. Ткачова В. О. Стан і перспективи розвитку сім'ї в сучасному українському суспільстві (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філ. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. О. Ткачова. – Одеса, 2008. – 20 с.

10. Трофімов Ю. Л. Психологія. – 6-те вид. / Ю. Л. Трофімов, М. І. Алексєєв [та ін.]. – К. : Либідь, 2008. – 558 с.
11. Шнейдер Л.Б. Основи семейной психологии / Л. Б. Шнейдер. – М. : Пед. общество России, 2005. – 144 с.
12. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.

Spysok vykorystanih dzherel

1. Bilonozhko E. Shljubno-rodinni vzaemini jak ob'ekt filosofs'kogo osmislennja: avtoref. dis. ... kand. fil. nauk : 09.00.03 «Social'na filosofija ta filosofija istorii» / E. Bilonozhko. – K., 2010. – 218 s.
2. Golod S. Monogamnaja sem'ja: krizis ili jevoljucija? / S. Golod // Social'no-politicheskij zhurnal. – 1995. – № 6. – S. 74–87.
3. Golod S. Sem'ja i brak: istoriko-sociologicheskij analiz / C. Golod. – SPb. : Petropolis, 1998. – 271 s.
4. Druzhinin V. Psihologija sem'i / V. Druzhinin – Ekaterinburg, 2000. – 208 s.
5. Ejdemiller Je. Semejnaja psihoterapija [Elektronnij resurs] / Je. Jejdemiller, V. Justickis. – Leningrad : Medicina, 1989. – 192 s.
6. Korol'chuk M. S. Psihologija simejnih vzaemin / M. S. Korol'chuk. – K : Nika-Centr, 2010. – 296 s.
7. Polishhuk V. M. Psihologija sim'i. – 2-ge vid. / V. M. Polishhuk, N. M. Il'ina, S. A. Polishhuk. – Sumi : Universitets'ka kniga, 2009. – 281 s.
8. Potapchuk N. Vynyknennya psykhologhiyi simyi / N. Potapchuk // Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiji Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. – 2014. – №4. – S. 465–478.
9. Tkachova V. O. Stan i perspektivi rozvitku sim'i v suchasnomu ukraïns'komu suspil'stvi (social'no-filosofs'kij analiz): avtoref. dis. ... kand. fil. nauk: 09.00.03 «Social'na filosofija ta filosofija istorii» / V. O. Tkachova. – Odesa, 2008. – 20 s.
10. Trofimov Ju. L. Psihologija. – 6-те вид. / Ju. L. Trofimov, М. І. Alekseev [та ін.]. – К. : Libid', 2008. – 558 с.
11. Shnejder L. B. Osнови semejnoy psihologi / L. B. Shnejder. – М. : Ped. obshhestvo Rossii, 2005. – 144 с.
12. Shnejder L. B. Psihologija semejnyh otnoshenij / L. B. Shnajder. – М. : Aprel'-Press, Izd-vo JeKSMO-Press, 2000. – 512 с.

O.A.Posvistak. The formation of psychology of family as a science. The urgent problem of the formation of psychology of family as a science is studied in the article. As a science psychology of family has begun to appear since the middle of 50-ies of the XIX century.

It is proved that the formation of psychology of family as a science took place gradually and studying of the psychology of family relationships was conducted by scientists in the context of various scientific areas. We can define such main directions as: evolutionistic, functional, ethological, empirical and scientific. Six conceptual approaches to the analysis of the family and its role in society are described in the article as follows: psycho-analytical, sociological and futurological, familystical, cultural, gender, socio-philosophical.

The approaches to family studying, defined by R. Hill, such as: institutional and historical; structural and functional; interactional and role-based, symbolic interactionism; situational and psychological; developmental are characterized.

Systematic study of psychology of family started in the late 20-ies – early 30-ies of the XX century. At this time different aspects of family life were the subject of psychological analysis, among them there are: the origins of formation of a family; formation of readiness for marriage and marital relationships; general trends of development of a family, peculiarities of marriage and family interpersonal relationships and other social and psychological problems. The rapid increase in the number of researches in this area has led to the fact that in 60-70 years there were active discussions on the possibility of separating of family problems in a stand-alone science. It is established that the psychology of family relationships at the current stage is developing in the context of solving problems of nervous and mental diseases prevention, and also prevention of problem family upbringing.

Key words: psychology of family, family, family relationships, conceptual approach, methodological bases.

Received July 17, 2015

Revised August 22, 2015

Accepted September 21, 2015